

Робота Орехова Іллі Олександровича

Rip_Van_Winkle

Поняття рефлексії в «Феноменології духу» Гегеля

План

Вступ

Глава 1. Поняття "рефлексія" в інтерпретації Гегеля.

Глава 2. Шлях свідомості до самосвідомості в "Феноменології духу".

Глава 3. "Рефлексія" як головна рушійна сила самосвідомості : діалектика "Раб - Пан".

Висновки

Список літератури

Вступ

Актуальність проблеми. Поняття рефлексії займає одне з центральних місць в історії філософської думки. Впродовж розвитку філософії це поняття постійно вживалося в нових контекстах. В процесі диференціації знання рефлексія стала розглядатися в різноманітних галузях наук. Використання даної категорії в міждисциплінарних дослідженнях відсунуло філософський розгляд рефлексії на другий план.

Поняття рефлексії має глибоку філософську традицію, що має витoki ще в античності. Будучи сутнісним вираженням діяльності розуму, філософська рефлексія отримала свій найбільший розвиток в німецькій класичній філософії. Гегель, завершивши епоху німецької класичної філософії, розробив філософську систему, де рефлексія стала однією з центральних понять. Багато моментів спекулятивної філософії Гегеля підносяться як не до кінця розкриті, і навіть як «містифіковані». Стає можливим вирішити «діалектичні протиріччя», розкривши поняття «рефлексії», її місце у філософії Гегеля і показати, як він її використовує в своїй методології.

Базою розгляду використання рефлексії вибрана робота Гегеля «Феноменологія духу», в якій найбільш чітким чином ілюструється робота рефлексії. Неоднозначне трактування місця «Феноменології духу» в рамках Гегелівської системи підтримує інтерес до прояснення моментів міркувань Гегеля, де специфічна термінологія затемняє суть міркування, і лише звернення до подальших робіт Гегеля стає можливим для розуміння розкриття світового духу.

Дана робота ставить собі за мету розглянути рефлексію у філософії Гегеля. За приклад узята «Феноменологія духу» Гегеля, де робота рефлексії є

центральним механізмом проходження свідомістю історичних етапів розвитку. Розкриття вмісту рефлексії дозволить нам прояснити містифіковані моменти, які завдяки рефлексії зможуть придбати раціоналізацію, а також ще більше розкрити концепцію спекулятивної філософії, в рамках якої з недавнього часу стала розглядатися філософія Гегеля. Спекулятивна філософія, спекулятивний метод, через який сьогодні розглядається філософія Гегеля, дозволяє розглянути його філософію не як відірвану від західноєвропейської традиції, викликану інтерпретацією Гегеля Марксом, а як послідовну думку, що розвивається в рамках західноєвропейської філософії.

Мета дослідження – визначити, яку роль в «Феноменології духу» Гегеля грає поняття рефлексії. Для реалізації поставленої мети необхідно розглянути три пункти:

1. Дати характеристику Гегелівському визначенню поняття «рефлексія», показавши його технічне використання в роботі мислення.
2. Показати, як завдяки роботі рефлексії виникає самосвідомість.
3. Показати роботу рефлексії на прикладі вирішення діалектичного протиріччя «Раб – Пан», центральної теми «Феноменології духу».

Об'єкт дослідження – вчення про дух Гегеля, **предмет дослідження** – поняття рефлексії в «Феноменології духу».

Глава 1.

Поняття "рефлексія" в інтерпретації Гегеля.

Поняття рефлексії має під собою глибоку історико-філософську традицію. З'явившись ще в античності, західноєвропейська філософська думка постійно зверталася до рефлексії. Найбільший вклад в розгляд рефлексії був зроблений Платоном і Арістотелем. Так, на думку дослідника Хачатряна А.А.: «Знаменитые платоновские диалоги являются не чем иным, как организованным актом рефлексии собеседника Сократа. В них совершенствуется рефлексия как метод постановки и решения мировоззренческих проблем в форме вопросов» [13]. Сама форма, в якій Платон викладає свої ідеї, є зверненням Сократа до себе, вказуючи на форму самопізнання. Так само вирішується питання про поняття (ідеї), до яких людина звертається шляхом «пригадування», звертаючись до себе. «У Платона, - вказує автор статті про рефлексію, - рефлексія як форма познання есть не только критический, но и эвристический принцип: через нее проявляется единство мыслимого и мысли; осознавая неосознанное, анализируя познанное, она полагает в качестве своего предмета само знание о нем, становится источником нового знания» [13]. Ми бачимо, що рефлексія в філософії Платона грала велике значення. Для нас це дуже важливо, тому що філософія Гегеля є безсумнівним повернення до традиції платонізму, з пошуком істини, визначенням категорії «Буття», яке опускалося в німецькій класичній традиції. Так само найважливіший внесок у розвиток «рефлексії» був внесений Арістотелем. Він визначає рефлексію як мислення, яке спрямоване на самого себе. Завдяки цьому, рефлексія збігається з діяльністю

розуму і є основним джерелом розвитку знань, понять [13]. Такий погляд закріпився і розвивався протягом усього розвитку філософської думки. Гегеля дуже цікавив період зародження античної філософії, саме в ньому проявляє себе справжня філософія, і з'являється справжня свобода самосвідомості [5, с.146].

Появленню терміну «Рефлексія» ми зобов'язані Рене Декарту. Як пише Хачатрян А.А. : «В работе «Разговор с Бурманом» Декарт пишет: «Когда... взрослый человек ощущает что-либо и одновременно воспринимает, что он не ощущал этого ранее, это второе восприятие я называю рефлексией» [Цит. за: 13]. Свою філософію Декарт починає з принципу «Я мислю, отже, існую», який по суті є першою рефлексією, з якої повинна будуватися, на думку Декарта, філософія. Вперше розглянувши свідомість як мислення, Декарт започатковує філософську традицію Нового часу.

Рефлексія в філософії Гегеля займає центральне місце. Бикова М.Ф. в своїй роботі «Містерія логіки і таємниця суб'єктивності ...», досліджуючи тему «суб'єктивності», головну, на її думку, тему гегелівської філософії, виділяє поняття рефлексії як центральну. «Понятие рефлексии для Гегеля было одним из важнейших инструментальных принципов его логики и диалектики. Именно «Рефлексия» дала возможность Гегелю рассмотреть знание, познание, мышление и вообще рациональность (в широком смысле – философию) как сложный спекулятивно-диалектический процесс... Рефлексия позволила Гегелю рассмотреть мышление и сознание как сложный активный процесс деятельности, обладающий специфическими закономерностями» [2, с.43].

У сучасному гегелеведенні поняття рефлексії пов'язують з найважливішим гегелівським поняттям Bildung, або «утворення». Так Зандкаулен Біргіт в своїй доповіді «Гегелівська концепція Bildung в «Феноменології духу» вказує

на роль рефлексії у зв'язку з цією концепцією. Звинувативши минулу філософську традицію в занадто механічному розумінні філософії, яка не будувалася як справжня система, Гегель починає по-іншому використовувати рефлексію, роблячи її головним інструментарним принципом системи «Феноменології духу» [12, с. 401]. Метою рефлексії автор вказує закінчення, або обмеження «утворення». «Это буквальное «полное завершение самого себя» есть просвещение просвещения или рефлексия рефлексии» [12, с. 402].

Другий том науки логіки Гегель присвятив навчанню про сутність, під якою він і має на увазі рефлексію [6]. Сутність, яка перебуває між буттям і поняттям, ототожнюється з рефлексією, і є по суті інструментом утворення понять. Таким чином Гегель обґрунтовує спекулятивну філософію, яка ґрунтується на поняттях.

У першому розділі другого тому Науки логіки Гегель пише: «... сущность есть рефлексия. Рефлексия определяет себя; ее определения суть некая положенность, которая в то же время есть рефлексия в себя...» [6, с.11]. Тут ми бачимо дуже важливий момент визначення рефлексії, який безпосередньо відрізняється від минулих визначень рефлексії в історії філософії. «В отличие от Канта и Фихте, Гегель понимал рефлексию не как остановку сознания, - и потому лишь его момент, в который сознание не может быть одновременно на предмет и мысль о предмете, - а как осознанно рациональное отношение в движении «внутреннего процесса» самосознания», - пише Бикова [2].

Рефлексія Гегеля, на відміну від минулих визначень даного поняття, виконує відразу дві функції. По-перше, коли свідомість направлено на предмет, по-друге, коли свідомість направлено на себе, усвідомлює предмет. Та рефлексія, що трактується до Гегеля, по суті є лише моментом його повної, або «целокупной рефлексии» [2, с.43]. ««Целокупная рефлексия» для

Гегеля есть «двойное преломление»: во-первых, вовне, рефлексия в другое, и, во-вторых, внутрь, рефлексия в себя» [2, с.43].

Більш конкретний аналіз «рефлексії в себе» дає автор словника з філософії Гегеля Власов, який говорить про процес рефлексії як про заперечення: «... рефлексия в себя есть процесс отрицания, как и рефлексия вообще...» [3, с.420].

Визначаючи зовнішню і внутрішню рефлексію як опосередковані і не опосередковані переходи між елементами будь-якого змісту в суб'єкті або об'єкті, Власов вказує на взаємне доповнення двох рефлексій, яке можливе лише при знятті протилежності суб'єкта і об'єкта. [4, с.76]. За визначенням цієї роздвоєності свідомості ми стикаємося в першій частині феноменології духу, де абсолютний дух подвоюючись стане самосвідомістю.

Цей подвоєний процес рефлексії по суті стає «запереченням, або «негативністю», найважливішою категорією Гегеля, завдяки якій стає можливим перехід зі сфери повсякденного, або «видимості», в сферу спекулятивного, де панує світ понять. «У трактуванні Гегеля рефлексія є кінцеве визначення, - негативне, яке з необхідністю повинно бути знято, скасовано, знищено в русі логіки тріади». Спекулятивне пізнання, засноване на «логічній тріади» - теза, антитеза і синтез, може бути здійснено завдяки рефлексії. «Спекулятивний метод функціонує лише як саме ставлення нескінченного чистого самосвідомості. Іншими словами, тільки саморозвиток нескінченної суб'єктивності як спекулятивно-діалектичного є «закон» розвитку визначень суб'єктивного »[2]. Тобто, всі спекулятивні визначення, одержувані в ході спекулятивного міркування, виходять завдяки рефлексії зовні і рефлексії в себе.

Будь-яке пізнання починається з чуттєвих даних, або «видимості», яку Гегель визначає, як протиставлення буття, яке заважає побачити сутність.

«Бытие, лишенное сущности, есть видимость... эта видимость есть лишь внешнее сущности... сущность как видимость внутри самой себя есть рефлексия» [6, с.12]. Перехід від видимості до сутності здійснюється завдяки внутрішній рефлексії. «Сущность есть снятое бытие», - пише Гегель. Тут дуже важливим моментом є те, що процес зняття відбувається завдяки внутрішній рефлексії, яка видимість перетворює в сутність. Сутність є запереченням буття, небуттям, і по суті рефлексією [6, с.16]. «Сущность – это рефлексия, движение становления и перехода, остающегося внутри самого себя, движение, в котором различное всецело определено только как отрицательное в себе, как видимость» [6]. Ми бачимо, що другий аспект логічної тріади, а саме антитеза, глибоко пов'язаний з рефлексією, яка і є тією рушійною силою, завдяки якій відбувається процес зняття завдяки запереченню.

У Феноменології духу рефлексія відіграє центральну роль, яку нам належить визначити. У передмові Гегель пише про необхідність розгляду суб'єкта як «живої субстанції» [7, с. 9]. «Живая субстанция, - пише він, - есть бытие, которое поистине есть субъект, или, что тоже самое, которое по истине есть действительное бытие лишь постольку, поскольку она есть движение самоутверждения, или поскольку она есть опосредствование становления для себя иною» [7]. Суб'єкт стає таким, коли буття стає своїм інобуттям, проявляючись у своїй інакшості, що відбувається завдяки рефлексії в себе. Абсолютний дух, ототожнюється у Гегеля з Буттям, шляхом заперечення, або внутрішньої рефлексії, роздвоюється, утворюючи подвійну рефлексію. Природа, яка є інобуттям для духу, по суті протиставляється суб'єкту, з яким ототожнюється дух завдяки внутрішньому самообмеженню, освіченій рефлексією в себе і у поза себе. «Субстанция как субъект есть чистая простая негативность, и именно поэтому она есть раздвоение

простого, или противопологающее удвоение, которая опять-таки есть негация этого равнодушного различия и его противоположности; только это восстанавливающее равенство или рефлексия в себя самое в инобытии, а не некоторое первоначальное единство как таковое, - есть то, что истинно» [7]. Абсолютний дух, як суб'єкт - субстанція, є відмінним від традиційного суб'єкта, що протиставляє себе об'єкту, заперечує свою субстанціональність. Введення суб'єкта в ранг субстанції було для Гегеля дуже важливим кроком, за допомогою якого він зміг показати освіту суб'єкта завдяки його роздвоєності. Тут Гегель добре показує освіту суб'єкта, який в минулих традиціях був для філософії безпосередній даністю.

Цей момент встановлення суб'єкта як субстанції, на думку дослідника Погосяна, є одним з центральних для розуміння всієї гегелівської філософії. «С помощью понятия «субстанция как субъект» Гегель обозначает саморазвивающуюся логическую идею, дух, в лоне которого преодолеваются неопределённость и неразличенность абстрактного тождества мышления и бытия...» [11, с.9].

Так само Гегель показує, як рефлексія пов'язана з утворенням «істини» через процес «опосередкування», яке, як ми знаємо, відбувається завдяки «спекулятивним поняттям» [1]. Гегель пише про істину: «Истинное есть целое. Но целое есть только сущность, завершающаяся через свое развитие» [7, с.10]. Для Гегеля дуже важливо показати справжнє, або Абсолют, перший принцип, як ціле, тому що тільки так ми зможемо побудувати систему, в якій абсолютна істина буде початком і кінцем системи. Тільки в такій системі спекулятивні поняття матимуть своє реальне місце, і знайдуть свою істинність. Проте, важлива не тільки абсолютна істина, але так і ж і проміжні істини, її моменти, які розкриваються по ходу розвитку системи. Такою системою знань, за Гегелем, є наука, в якій і відбувається розкриття

моментів, представлених в «Феноменології духу». Кожен момент є «відотною істиною», яка є моментом для «абсолютної істини». Це становлення науки взагалі або знання і викладається в Феноменології духу. Тільки так, завдяки запереченню минулих моментів, що відбуваються завдяки «целокупной рефлексії» в себе і зовні, стає можливим досягнення абсолютної істини, вибудованої діалектично-спекулятивно [1].

«Знание, каким оно выступает в начале, или непосредственный дух, есть то, что лишено духа, чувственное созерцание. Чтобы стать знанием в собственном смысле или создать стихию науки, составляющую само чистое понятие науки, знание должно совершить долгий путь...» [7, с.14]. Наука, що виражається в системі, яка в своєму узвишші є філософією, дозволяє розкритися духу заради досягнення Абсолютної істини. «То, что истинное действительно только как система, или то, что субстанция по существу есть субъект, - пишет Гегель, - выражено в представлении, которое провозглашает абсолютное духом, - самое возвышенное понятие...» [7, с.12]. Саме дух є дійсне, що проходить свої моменти, залишається в собі і для себе духовною субстанцією, що здійснює процес утворення знання. «Со стороны всеобщего духа как субстанции образование означает только то, что эта субстанция сообщает себе свое самосознание, т.е. порождает свое становление и свою рефлексию в себя» [7, с.15]. Таким чином дух стає знанням, отримуючи свій розвиток в царстві науки.

Підводячи підсумок розділу, слід сказати, що Гегель вже в «Феноменології духу» вніс значну зміну в розвиток поняття рефлексія, надавши їй центральний статус в контексті теорії суб'єктивності. Будучи пов'язаним з таким фундаментальним поняттям, як Bildung, або «утворення», поняття рефлексії здійснює функцію самообмеження, заперечення світового духу, який роздвоюючись перед обличчям інобуття, або природи, стає суб'єктом.

На відміну від своїх попередників, яких переважно цікавили пізнавальні функції рефлексії, Гегель концентрує свою увагу на ту роль, яку відіграє рефлексія в становленні самосвідомості людини, яке, правда, трактується Гегелем як початковий етап самопізнання духу.

Глава 2.

Шлях свідомості до самосвідомості в "Феноменології духу".

Щодо задуму написання «Феноменології духу» сперечалися безліч послідовників і дослідників Гегеля. З безлічі підходів, найбільш близьким темі даної роботи є, мабуть, підхід Бикови, яка мету цієї роботи бачить в «розкритті суб'єктивності» [2]. Даний підхід надає нам можливість сконцентруватися виключно на гносеологічних моментах роботи, опускаючи інші аспекти. Таким чином нам буде легше прослідкувати, яку роль у Гегеля виконує поняття рефлексії. Рефлексія, як ми з'ясували вище, є в гегелівському трактуванні, сутність, «живим суб'єктом», і що важливіше, запереченням, або негативність. З такої позиції стає видно, яким чином відбувається процес зняття і переходу на іншу стадію, утворення моменту, який згодом так само знімається на благо іншого моменту.

А.Н. Єригін основну функцію рефлексії на цьому етапі бачить у формуванні змістовного уявлення: «В «Феноменологии духа», - пише він, - Гегель под рефлексией понимает, прежде всего, репродуцирование, воспроизводство, выведение на уровень сознания (осознания) той деятельности, в ходе которой и посредством которой формируется тот или иной познавательный образ, содержательное представление» [8, с.63]. Такий «діяльнісний» підхід до поняття рефлексії був характерний для марксистської філософії. Він ігнорував той факт, що у Гегеля мова йшла

переважно про те, щоб показати тісний зв'язок між пізнанням і самосвідомістю.

У першому розділі «Свідомість» Гегель починає з чуттєвої достовірності. «Будь-яке пізнання починається з відчуття», - каже багатовікова традиція філософствування, і Гегель залишається з нею солідарний. Першою помилкою такого пізнання є помилкова видимість багатого пізнання, для якої, пише Гегель, годі й шукати межі ні в просторі, ні у часі [7, с.51]. Незважаючи на це, таке пізнання є абстрактним і бідним. Єдиним, що знає про себе ця абстрактна істина, що вона «є». Ця «є» полягає в бутті речі. Крім цього «є» ми більше нічого не можемо сказати про речі, точно так же, як і річ нічого не може сказати про себе. «Сознание в этой достоверности имеется только как чистое «я»; или: я есмь тут только как чистый «этот», а предмет равным образом – только как чистое «это»» [7]. Під «чистим» Гегель має на увазі нерозрізнене, змішане, абстрактне, безпосереднє. Ніякі інші процеси розпізнавання даного свідомості недоступні в зв'язку з його абстрактністю. Для чуттєвого пізнання істотно лише те, що річ є. «... вещь есть; и она есть только потому, что она есть...» [7]. Тільки це «є», або «чисте буття», становить істину речі. Чуттєве пізнання є одиничним і випадковим, що добре видно на прикладі Гегеля на відношенні «тепер» до дня і ночі.

Суб'єкт чуттєвої достовірності так само може говорити виключно про те, що йому щось чується, бачиться, і на цьому все. Але серед нерозрізнення множини він вже може фіксувати «загальне» в мові. «Це», «тут», фіксується як загальне, і коли предмет, про який ми говоримо, змінюється, то наведені вище займенники зберігають свій сенс. Це загальне в кінцевому підсумку стає таким завдяки першій рефлексії в ставленні до одиничності речі. Назвемо «це», «тут», «тепер» ходом вказування [7, с.56]. Простежимо хід гегелівського міркування: «Я указываю на «теперь», оно утверждается как то,

что истинно; но я указываю на него как на то, что было, или как на нечто снятое; я снимаю первую истину и утверждаю «теперь» как вторую истину, что оно было, что оно снято» [7]. Тут ми бачимо роботу неґації, або рефлексії в себе, при якій розрізнення моменти знімаються, і повертаються в перший момент, який стає вже не такою як раніше, а стає повним, справжнім. Це був приклад діалектики чуттєвої достовірності, першу головну істину свідомості.

Після чуттєвої достовірності Гегель переходить до розгляду процесу «сприйняття», по суті якого полягає неґації, розбіжності та різноманіття. «Річ» на даному етапі стає розрізнення, як в собі, так і в свідомості суб'єкта. Негативна сторона речі, виявляється завдяки сприйняттю цієї речі суб'єктом, дозволяє зробити речі подвійний акт неґативності, або, як ми вже з'ясували, акт подвійний рефлексії, завдяки чому проявляється зміст самої «речовності» [7, с. 64]. Річ, яка в чуттєвої достовірності була одиничністю, завдяки сприйняттю, і внаслідок подвійної неґації, стає загальністю. Це дуже важливий момент як для суб'єкта, так і для речі, так як річ тепер зможе знайти своє утримання, а суб'єкт зможе відноситися до щось більшого, ніж до «вказування», яке було показано в чуттєвої достовірності. Свідомість починає отримувати своє утримання завдяки сприйняттю, і в сприйнятті речі стає суперечливим, річ роздвоюється на два різних аспекти. Річ вбирає в себе свої моменти, і стає «одне», рефлексувати в себе для себе, але вона так само є для чогось іншого, і тоді вона стає іншим для себе, коли є для іншого [7, с. 67]. Саме процес «рефлексії в себе» дозволяє речі залишатися для себе самим собою, в той час як вона є інше для іншого. Таким ми бачимо предмет в нашій свідомості, який стає для нас «поняттям» [7, с.71]. «... для сознания предмет ушел из отношения к другому обратно в себя и поэтому стал в себе понятием; но сознание для себя самого еще не есть понятие, и поэтому в указанном рефлексированном предмете оно не узнает себя» [7]. Це пов'язано

перш за все з тим, що «річ» для прояву своєї сутності використовувала подвійну рефлексію, в себе і зовні, в той час як свідомість рефлексувала тільки предмет, але не себе. На цьому етапі ми знаходимося в царстві розуму, який, вперше зустрівшись з поняттям, починає свій шлях до внутрішньої саморефлексії.

У заключній частині першого розділу «Свідомість», Гегель вводить поняття «сили», і через нього показує, як свідомість знаходить себе як поняття, або ж зустріч розуму зі своїм інобуттям. Поняття «сила» належить розуму, і працює в контексті його розкриття. Сила є рух, при якому то розрізнення безліч, яке стало розрізнення і рефлексувати завдяки внутрішньому і зовнішньому протиріччю, приводиться до одного спільного знаменника, яким і є розум [7, с. 73]. Сила по суті є розрізненні моменти утворення розуму. Так само завдяки силі розум зустрічається зі надчуттєвий світом. Завдяки «грі сил» розум стикається з видимістю, або як ми з'ясували раніше, інобуттям, або рефлексією. «Игра сил есть развившееся негативное» [7, с. 78]. Саме тут істина знаходить свою сутність, і надчутливий світ стає для розуму світом істинним. Надчутливий світ є світом законів, які знаходяться по той бік сприйманого світу, тобто вони недоступні сприйняттю, але можуть мислитися розумом. У надчуттєвому світі Гегель дає зрозуміти відмінність законів і чуттєвого сприйняття, яке він називає «Світ навиворіт». Саме через світ навиворіт Гегель знову вводить «протиріччю» як двигун саморефлексії, завдяки якій розум в кінцевому рахунку приходиться до самосвідомості. Свідомість поєднує в собі світ чуттєвий і світ надчуттєвий, який є по суті його інобуття, і завдяки цьому протиріччю свідомість стає самосвідомістю. Обидва цих світу є «нескінченністю», яка дана свідомості завдяки дії розуму.

Можна зробити висновок, що рефлексія відіграє центральну рухову роль при виникненні і розвитку свідомості, працюючи як негативна сторона

розвитку духу, без якої неможлива навіть така форма чуттєвого пізнання, як сприйняття. Дух розвиваючись в чуттєвому пізнанні, при зустрічі зі надчуттєвим роздвоюється, стаючи самосвідомістю. Всі минулі рефлексивні моменти закріплюються в ньому як відносні істини. Зустрівшись зі надчуттєвий як зі своєю рідною стихією, дух стає суб'єктом, згодом утворюючи себе в індивіда, готового існувати серед інших індивідів.

Глава 3.

"Рефлексія" як головна рушійна сила самосвідомості : діалектика "Раб - Пан".

«С самосознанием мы вступаем теперь в родное царство истины» [7, с.93]. Саме свідомість як самосвідомість повноцінно вступає на шлях пізнання істини. По суті саме на цьому моменті починається розкриття як «подвійної рефлексії» в себе і зовні. «... самосознание есть рефлексия из бытия чувственного и воспринимаемого мира и по существу есть возвращение из инобытия» [7, с.94]. Ми простежили шлях виникнення свідомості. Починаючи з чуттєвості, свідомість завдяки рефлексії переходить в сферу надчуттєвого, тобто, в самосвідомість. «Сознание как самосознание имеет отныне двойной предмет: один – непосредственный, предмет чувственной достоверности и восприятия, который, однако, для самосознания отличается характером негативного, и второй – именно само себя, который есть истинная сущность и прежде всего имеется налицо только лишь в противоположности первому» [7, с.94]. У самій сутності самосвідомості полягає протиріччя, яке, як ми показали раніше, є рушійним ядром його формування.

З появою самосвідомості людина починає усвідомлювати самого себе як відмінну від природи сутність. Дух як суб'єкт, роздвоївшись, стає самосвідомістю, з якого виростає індивід, разом з іншими індивідами. У

розвиток самосвідомості Гегель збудує свою модель розвитку суспільства у всій повноті інтерсуб'єктивності відносин. «Человек – это Самосознание. Он сознает себя, сознает, что он – человек, что в бытии человеком заключено его человеческое достоинство и что этим то он и отличается от животного, которому выше простого Самоощущения не подняться» [9, с.9].

Різні етапи розвитку самосвідомості порівнюються з етапами розвитку громадських соціальних відносин. Мотрошилова в роботі «Шлях Гегеля до «Науки логіки»» пише: «Отработав темы чувственной достоверности и рассудка, исследователь как бы обращает микроскоп анализа в мир невидимых глазу движений самосознания...» [10, с.159]. Проте дослідник пише, що звести все просто до історичних етапів розвитку не вийти, тому що внутрішні процеси гегелівської системи занадто складні і різноманітні для простої редукції.

Аналіз самосвідомості Гегель починає з категорії «Життя». Гегель пише, що завдяки рефлексії в себе самосвідомість є життям. Пов'язане з категорією «жадання», категорія життя аналізується з позицій розкриття самосвідомості своєї сутності. «... самосознание ... есть рефлексированное в себя бытие, и предмет непосредственного вожделения есть нечто живое» [7, с.95]. «Я», на початку порожнє, одиничне, неживе, завдяки рефлексії стає «прагненням», стаючи «рефлексивною єдністю». Самосвідомість отримує свій розвиток завдяки поєднанню «Я» з прагненням, той «сутністю», яка, як ми з'ясували раніше, є «негативністю», оформляється в безлічі моментах, які стають розрізненням в самосвідомості через прагнення.

«Самосознание, - каже Гегель, - достигает своего удовлетворения только в некотором другом самосознании» [7, с. 98]. До такого висновку він приходять, коли підходить до сутнісного аналізу самосвідомості. На самому початку самосвідомість являло собою просту тотожність «я», не наповнене

змістом, яке ще не сформувалося завдяки рефлексії в себе через прагнення. Але як тільки її сутність, або негативність, зробила своє заперечення, то стала зрозуміло, що самосвідомість знаходить свій сенс, аргумент свого існування тільки в іншій самосвідомості. Тут ми бачимо очевидну аргументацію Гегеля на користь поняття «інтерсуб'єктивності», про яку писала Бикова [2]. З розвитком самосвідомості відбувається розрив класичної парадигми суб'єктно-об'єктних відносин, і починається новий поворот відносини суб'єкт - суб'єкт. У даній роботі ми зупинимося на першому місці розвитку самосвідомості, а саме на діалектиці «раб - пан». На цієї ступені інтерсуб'єктивні відносини ще не настали, тому що раб по відношенню до пана є об'єктом.

«Самосознание есть в себе и для себя потому и благодаря тому, что оно есть в себя и для себя для некоторого другого [самосознания], т.е. оно есть только как нечто признанное» [7, с.99]. Гегель говорить про рух «визнання», при якому самосвідомість буде підніматися на вершину царства духу. Акт признавання досягається за рахунок «подвоєння самосвідомості», коли воно усвідомлює себе і себе в іншому. Самосвідомість втрачає себе в іншій самосвідомості, і знаходить своє інобуття. Самосвідомість повинне зняти своє інобуття, щоб вийти з двозначності. Важливим моментом тут є те, що виходом з цієї двозначності самосвідомості є подвійна рефлексія в себе і у поза себе. Самосвідомість завдяки рефлексії робить рух з інобуття в свою сутність, як ніби звільняючись від іншого, але в теж інший час самосвідомість так само робить рух в себе і зовні заради акту признавання. Головним аспектом у боротьбі самосвідомості перед іншим, є «ризик життям». Кожев пише: «... говорить о «происхождении» Самосознания – означает неминуемо вести речь о решимости рисковать жизнью...» [9, с.15]. Гегель каже: «Индивид, который не рисковал жизнью, может быть, конечно,

признан личностью, но истины этой признанности как некоторого самостоятельного самосознания он не достиг» [7, с. 102]. Самосвідомість знаходить визнання перед іншою самосвідомістю через ризик смертю.

Ми підійшли до центрального моменту «Феноменології духу», до діалектики «Раб - Пан». У цьому моменті дух пронизує самосвідомість, дозволяючи йому розвиватися, проходячи історичні етапи філософської думки. Так, в дихотомії між двома самосвідомостями, які ведуть боротьбу за визнання, індивід розвивається з раба в мудреця [9]. Перший етап розвитку «раб - пан», є найважливішим, тому що на ньому самосвідомість вирішує, чи готова вона на негацію себе, або смерть, або ж готова здатися і бути об'єктом, «рiччю» для іншої самосвідомості, готовою пожертвувати життям заради визнання.

У боротьбі за визнання самосвідомість зустрічається з протиріччям, яке Гегель вирішує за допомогою «подвійної рефлексії». Смерть є «природною негацією», яка так само знімає істину самосвідомості, або життя [7, с. 102]. Самосвідомість перестане існувати, якщо помре. Тут ми підходимо до визначення «Пана», який готовий пожертвувати життям, відректися від себе заради визнання в іншому. «Господин есть самосознание, сущее для себя, но уже не одно лишь понятие самосознания, а сущее для себя сознание, которое опосредовано с собой другим самосознанием...» [7, с.103]. Опосередкований через «речність» раба, пан стверджує себе через готовність пожертвувати життям, зробивши рефлексію в себе, тим самим знищивши себе, припинивши існувати. У цьому полягає трагедія пана [9]. Він готовий вчинити акт рефлексії, відректися від себе, перетворившись на ніщо, перед обличчям іншої самосвідомості, і якби інша самосвідомість так само готове було пожертвувати собою, то самосвідомості і зовсім би не існувало. Тому пан знає, що друга самосвідомість не може відректися від себе, не може

відірватися від своєї «речності», тим самим воно стає «реччю» для пана, або «рабом». Пан бачить своє існування тільки в рабі, він не здатний здійснити акт негації, тому визнання пана як самостійну самосвідомість виходить однобічним і неповним [7, с.104]. Пан не є істиною самостійної самосвідомості, так як він готовий пожертвувати своїм життям, зробивши рефлексію в себе, перед рабом, який не готовий до боротьби.

Істина самостійної самосвідомості, - пише Гегель, - полягає в свідомості раба, який не став жертвувати собою. Якщо пан є кінцем розвитку самосвідомості, адже все, що він може, це відректися від себе на благо визнання, то раб буде терпіти, щоб зберегти своє життя. «Подвійна рефлексія», завдяки якій раб як істина самосвідомості отримує свій розвиток, полягає в категоріях «страх» і «праця» [7, с.105]. Рабська самосвідомість зазнала страх за своє існування перед абсолютним паном, випробувавши «абсолютну негативність», або «абсолютну плинність», як пише Гегель [7, с.105]. Ця плинність змушує раба рухатися, щоб не померти, і так як раб не зміг відректися від своєї «речності», своєї предметної сутності, то рух його відбувається через «працю». Завдяки страху і праці, яка є по суті «служінням» пану, раб знаходить норавливість, знаходить внутрішню силу боротися за свою свободу, яка вже втрачена для пана. Саме завдяки подвійній рефлексії рабська самосвідомість здатна проходити стадії розвитку самосвідомості, поступово наближаючись до мудреця, і згодом до «світового духу».

Висновки

Метою даного дослідження було показати роль рефлексії у виникненні самосвідомості, яка стає фундаментом для формування суспільної свідомості. Визначити роль рефлексії в філософії Гегеля означає зрозуміти його методологію. Ті моменти розвитку духу, які раніше були недостатньо проясненими, «містифікованими», завдяки експлікації ролі рефлексії знаходять раціональний сенс. Стає зрозумілим, як утворюються поняття і формується самосвідомість, і як філософія стає спекулятивною наукою.

У другому томі «Науки логіки» Гегель визначив рефлексію як сутність, яка по суті є негативним, як заперечення чуттєвого. Рефлексія як негативне, як сутність, є власне акт «негації», що дозволяє заперечувати свої колишні моменти, зберігаючи їх, і становитися «цілим», або поняттям. Рефлексія як негативність, заперечення, є головною рушійною силою філософської думки Гегеля, що дозволяє долати «діалектичні протиріччя». У словнику з філософії Гегеля ми так само зустрічаємося з визначенням функції рефлексії як «негативною». Іншими словами, це функція саморегуляції, що дозволяє ставити собі кордон.

Ця постановка кордону стає необхідною при роздвоєнні світового духу, центрального поняття «Феноменології духу», яке Гегель ставить у роль суб'єкту. Суб'єкт - світовий дух, стихія якого є ідеальне, надчуттєве, при

розвитку свідомості стикається з чуттєвістю, з видимістю, або зі своїм інобуттям, природою. При роздвоєнні, що з'являється при цій зустрічі з видимістю, завдяки рефлексії в себе, суб'єкт, або свідомість, усвідомлює себе відмінним від природи, і стає самосвідомістю, якою є усвідомлюючи себе індивід. Самосвідомість починає усвідомлювати себе як людська самосвідомість, яка починає взаємодіяти з іншими самосвідомостями, прагнучи в них свого визнання. Діалектика раб - пан є першою сходинкою у розвитку інтерсуб'єктивності відносин в соціальному просторі. Характеристика історичних етапів розвитку самосвідомості показують, як завдяки рефлексії самосвідомість стає більш вільною по відношенню до свого минулого моменту. Рефлексія дозволяє індивіду розвиватися, здійснюючи саморегуляцію і перетворюючись в суспільство інших індивідів.

Список літератури

1. Авсеев А.А. Концепция «спекулятивного» и современная западная философия. – СПб.: СПГУВК, 2013, - 194 с.
2. Быкова М.Ф. Мистерия логики и тайна субъективности. О замысле феноменологии и логики у Гегеля. – М.: «Наука», 1996, - 236 с.
3. Власов А.Д. Наука логики // Словарь по философии Гегеля в 2 т. Том 2. – М.: Заря, 2000. – 670 с.
4. Власов А.Д. Словарь по философии Гегеля (Феноменология духа). – М.: МИФИ, 1997. – 540 с.
5. Гегель Г.В.Ф. Лекции по истории философии в 3 т. Том 1. – СПб.: «Наука», 1993. – 349 с.
6. Гегель Г.В.Ф. Наука логики в 3 т. Том 2. – М.: Мысль, 1971, - 248 с.
7. Гегель. Феноменология духа // Гегель. Сочинения. Том 4. – М.: «Печатный дом», 1959, - 438 с.
8. Ерыгин А.Н. «Феноменология духа» Гегеля: диалектика и проблема общественной природы сознания. – Краснодар: РФО РАН, 2007. – 156 с.
9. Кожев Александр. Введение в чтение Гегеля. – СПб.: «Наука», 2003, - 791 с.
10. Мотрошилова Н.В. Путь Гегеля к «Науке логики». Формирование принципов системности и историзма. – М.: «Наука», 1984. – 351 с.

11. Погосян В.А. Проблема отчуждения в «Феноменологии духа» Гегеля. – Ереван: АН Армянской ССР, 1973. – 130 с.
12. «Феноменология духа» Гегеля в контексте современного гегелеведения/ сост. Н.В. Мотрошилова. – М.: «Канон», 2010. – 672 с.
13. Хачатрян А.А. Рефлексия как способ философского мышления // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 7: Философия. Социология и социальные технологии. Вып.3. – Волгоград, 2004, с.13 – 22.